

DE NYA MEDALJÖRERNA

Vid sitt årsmöte i Norrtälje 23 maj 1948 tilldelade Upplands fornminnesförening folkskollärare *Isac Lagerqvist*, Skärplinge, fil. mag. *Karin Alinder*, Stockholm, och fornvårdare *Albin Rylander*, Härkeberga, sin förtjänstmedalj. De trenne högt skattade medarbetarna i den uppländska hembygdsvården teckna här nedan några drag ur sin verksamhet.

ISAC LAGERQVIST

»Östgöte, Gu ske lov» — född i Thorshags bruk, Kvillinge socken, 1890 — flyttade mina föräldrar i min barndom in till staden Norrköping. Efter avlagd realskolexamen ägnade jag mig först åt arbete på min fars kontor men genomgick sedan folkskoleseminariet i Luleå för att efter ett par vikariat på olika platser bli bofast som ordinarie folkskollärare i Valnäs folkskola, Skärplinge, Öster-Lövsta socken, 1914.

Mitt intresse för hembygdsvården och för att söka bevara så mycket av allt gammalt som möjligt inom min nyvordna hemsocken väcktes till liv vid tanken på vilka stora kulturvärden, som gingo till spillo, då ryssarna 1719 drogo härjande och brännande fram från Alskär i nordväst, där de landstego från sina fartyg, genom dalgången i vår socken ända ned till Leufsta bruk i sydost. Kyrkan förstördes, byarna brändes ned, intet lämnades utom någon enstaka byggnad i socknens södra del. För att hindra förstörandet av den bygdekultur, som därefter kom till under senare delen av 1700-talet, bildades Öster-Lövsta Hembygdsförening i mars 1927. Till denna förenings bildande var jag en av initiativtagarna och blev från början medlem av dess styrelse.

Vårt arbete under de första åren inskränkte sig till att samla lösa kulturföremål från socknens olika delar, men snart inriktade vi vår verksamhet på att anskaffa en hembygdsgård, där vi kunde hålla våra sammankomster, och där vi kunde förvara det insamlade. Jag försökte få ortens alla dåvarande föreningar att gemensamt medverka till skapandet av en tidsenlig samlingslokal, en verklig hem-

Isac Lagerqvist.

bygdsgård, för att däromkring kunna placera ett museum i ditflyttade gamla byggnader, men fick av de flesta föreningarna ett bleklagt nej. De ville av olika orsaker ej medverka härtill. Då togo vi vår sak i egna händer. Av hemmansägare Erik Andersson i Skärplinge inköpte vi — sedan en ekonomisk förening för fastighetsförvärv hade bildats — den tomt, där Gammalgården nu är belägen strax norr om Skärplinge samhälle. En inventering av gamla byggnader inom socknen gjordes, varvid fyra sådana förvärvades och flyttades till Gammalgården som hembygdsgården alltid numera kallas.

Mangårdsbyggnaden från slutet av 1700-talet har tidigare varit bondgård i Österänge. Den är nu inredd och möblerad i tidsenligt skick, och i dess storstuga håller hembygdsföreningen sina årsmöten och övriga sammankomster. Uthuslängan är också en 1700-talsbyggnad och är flyttad från Valnäs by. Den innehåller ladugård, stall, vagnslider och visthusbod. I den senare har föreningen en del av sitt museum inrymt. Så ha vi ett minne från »salpeterskattens» tid, en salpeterlada från Sund. I en dylik lada, som varje bonde förr hade byggt vid sin gård, framställdes salpeter. Den skulle såsom skatt inlevereras till kronan för kruttillverkning. Den äldsta byggnaden, den s. k. Fälandboboden, är en visthusbod från 1647, och

även den användes till museum. Den är en av de byggnader, som räddades undan ryssarnas nämnda ödeläggelse. En bastu, där linet bråkades, ligger kvar inom området på sin ursprungliga plats och fullbordar gårdsanläggningen. År 1936 var Gammelgården färdig och invigdes vid årets sommarfest av dåvarande landshövdingen S. Linnér.

Senare har den i årsboken Uppland 1945 omnämnda skräddare Karl Westerlunds från Österänge stuga flyttats till Gammelgården. Denna stuga är försedd med s. k. treadingstak och har i år invändigt färdigställts av konservator Sven Carlsson, Gimo. En tröskvandring av trä har helt nyligen bevarats åt eftervärlden och uppförts bakom uthuslängan. Tjänstvillig rådgivare vid ordnandet av alla våra samlingar har varit fornminnesföreningens intendent Nils Ålenius, till vilken jag står i stor tacksamhetsskuld för värdefull hjälp.

Vad som mycket glatt mig i fråga om verksamheten är det stora intresse, som bygden visat våra hembygdssfester, det stora antalet besökande och de goda netton, som de givit. En, som mer än andra visat sitt stora intresse för hembygdssaken och varit mig till ovärderlig hjälp, har varit och är fortfarande färghandlare David André.

Vårt största intresse går nu ut på att få till stånd en museibyggning vid Gammelgården, där alla samlade lösa kulturföremål kunde ordnas så, att de bättre komme till sin rätt. Där skulle då kunna ordnas olika avdelningar för t. ex. jakt, fiske, linberedning m. m. samt plats beredas för våra många tillvaratagna gamla åkdon. Realiserandet härav måste dock under nuvarande förhållanden ställas på framtiden.

Valnäs folkskola, Skärplinge, i juli 1948.

Isac Lagerqvist.

KARIN ALINDER

Jag kom inte mycket i kontakt med den rena landsbygden under mina uppväxtår, då jag bodde i Stockholm och som andra stockholmare tillbringade somrarna på »sommarnöje» på olika ställen i stadens omedelbara närhet. Men år 1907 inköpte far min sitt lilla fädernehem i Alunda — min farfar var nämligen sockenskräddare där — och från år 1908, då jag var en 14 års tös, började familjen regelbundet tillbringa somrarna i denna stuga. De första somrarna där ute i Alunda glömmer jag aldrig: jag botaniserade fritt och ohämmat i olandsskogarna, mina växter skräpade ner hemma överallt till den övriga familjens stora förtvivlan — men jag njöt intensivt, fullkomligt uppslukad av upptäckandets och samlandets glädje. Ännu roligare fick jag, då jag kom i kontakt med min pappas gamle

Karin Alinder.

vän dåvarande komministern i Alunda Carl Silwer och fick följa med honom på hans strövtåg till socknens fornminnen. Han berättade om dem på sitt originella och frodiga sätt med ett otal gester och ett överväldigande minspel — och min fantasi blommade! Även utan pastor Silwers sällskap företogo vi ungdomar sedan expeditioner hit och dit, och jag minns ännu tydligt en episod från Källberga asphage. Vi letade efter några gravar där men kunde inte hitta dem. Plötsligt träffade vi en som det tycktes mycket enkel bonde, som utan vidare blev vår ciceron och därvid visade sig äga förbluffande kunskaper i arkeologi. Den oansenlige bonden växte under samvaron alltmer för mig, och aldrig har jag skämts så mycket i hela mitt liv som då en i vårt sällskap erbjöd honom drickspengar, då vi skulle skiljas. Jag glömmer aldrig hans roade och litet medlidsamma blick, då han avböjde slanten. Sedan fick jag veta, att det var själva August Eriksson i Källberga, som gjort sig mödan att följa oss och som vi behandlat så nonchalant. Den respekt jag fick för honom vid detta tillfälle följde mig sedan, även då jag lärt känna honom bättre.

Märkvärdigt nog var varken botanik eller historia mina käraste ämnen i skolan, tvärtom överskuggades de och alla andra ämnen av den älskade matematiken. Annars hade jag väl upptäckt, att jag

kanske bort välja humanistiska i stället för naturvetenskapliga ämnen i min ämbetsexamen. I alla händelser blev jag i tidernas fullbordan fil. mag. med matematik, fysik och kemi som huvudämnen.

Under många följande år delades nu min tid mellan skolarbete i Stockholm på vintrarna och landsvistelse på somrarna. Kontakten med landsbygden och dess människor blev för mig alltmer ett livsbehov. Före sista världskriget reste jag förstas utomlands rätt mycket som alla andra människor, men mitt under en rolig och intressant resa kunde jag ertappa mig med att längta hem till landet, aldrig till Stockholm!

Jag var med i Södra Olands hembygdsgille nästan från dess tillblivelse, men jag kan inte påstå, att själva hembygdsarbetet lockade mig så särskilt mycket första tiden. Kanske berodde det på att jag tyckte det var rätt ofruktbart, så som det då bedrevs. Det inskränkte sig ju till stor del till ett mer eller mindre sterilt samlande av museiföremål och konserverande av dessa. Men som bekant har hembygdsarbetet under de senaste årtiondena — åtminstone i Uppland — helt och hållet ändrat ansikte. Nu har den levande människan kommit i blickpunkten på ett helt annat sätt än förr. Hembygdsarbetet avser nu — åtminstone som jag uppfattar det — att återupptäcka hembygden åt människan och hjälpa henne att lära känna den miljö, där hon har sina rötter och som hon till sin utveckling är beroende av. En dylik kunskap ger människan ett rätt perspektiv på sig själv och skänker henne förutsättningar att kunna gå vidare i arbetet för sin egen och sin bygds utveckling. Ett kulturarbete, som inte bygger på tradition, blir mer eller mindre hängande i luften.

Det är helt naturligt, att med ett dylikt mål för ögonen måste vi särskilt inrikta oss på att arbeta för och med ungdomen. Nu är det tyvärr ofta så, att ungdomen slits och lockas mellan olika föreningar på ett sätt, som är långt ifrån smickrande för dessa föreningar och absolut av ondo för ungdomen själv. Vi bör inte i onödan öka på denna fördärvliga konkurrensjakt om själarna genom att ihärdigt propagera fram ungdomsgillen med stor numerär, hur roligt och önskvärt detta än kunde vara. Men vi kan försöka samla ungdomen omkring gemensamma arbetsuppgifter för hembygden, vilken organisation de än tillhöra. Det gäller endast att skaffa lämpliga och roande arbetsuppgifter, som intresserar alla och som är till verklig glädje för bygden.

Så kommer jag omsider fram till det område, där jag nu arbetat i många år, nämligen bygdeteatern. Att spela teater är ett av de nyttigaste och roligaste fritidsarbeten man kan hitta på. Och om

man försöker skapa fram pjäser med motiv ur den egna bygdens historia och låter bygdens egna ungdomar spela dem, då få både de och åskådarna ett utomordentligt tillfälle att lära känna sin egen bygd. Ingenting kan levandegöra en epok eller en miljö bättre än en stiltroget genomförd scen. Nog är det arbetsamt för ledarna att åstadkomma detta, men roligt är det och tacksamt trots alla svårigheter. Motiv till bygdespel finnas mer än nog i alla våra arkiv. Stämмо- och visitationsprotokollen t. ex. äro ofta så målande skrivna, att människorna bakom orden träda fram för ens fantasi med all önskvärd tydlighet. — Gäller det händelser närmare oss i tiden, får man gå till bygdens åldringar och be dem berätta sina minnen.

På många håll i Uppland har man börjat gå fram på denna linje i hembygdsarbetet, och jag tror man kan säga, att det gått bra överallt. Föreställningarna ha varit synnerligen välbesökta, och det är minsann inte det minst viktiga. Utan pengar i föreningskassorna kan ju ingenting uträttas.

I Södra Olands Hembygdsgille uppförde vi den första hemmagjorda bygdepjäsen år 1936. Den hette »Olänningarna» och hade bygdeoriginalet Per-Olov till centralfigur. Den skrevs av regissören M. Schischkin och mig tillsammans. Sedan har jag i all enkelhet skrivit några pjäser på egen hand, som också blivit uppförda, nämligen »Kung Karls spira» (1941), »Klockar Berg och Kloka Mari» (1944), »Per-Olov går i bönmål» (1945), »Te Harbo å fria» (1947) och »Trefaldighetsafton» (1947). Vidare har jag för Södra Olands Ungdomsgille skrivit en del kortare pjäser, såsom »Björknäsflaskan och selkroken», »Runstaven och bystaven», »En afton hos Kloka Mari», »Farfars silverbägare» m. fl.

Lokalfrågan är som bekant brännande på landsbygden. Det finns ofta ingenstans för ungdomen att ta vägen på fritiden. Det är dock roligt för oss upplänningar att kunna konstatera, att vi ha fler hembygdsgårdar i vårt landskap än jag tror något annat landskap kan uppvisa. Men ännu fattas det sådana gårdar i många socknar. Att skapa en hembygdsgård är också ett arbete, som kan samla en hel bygd, både gamla och unga. Och detta bör inte vara en önskedröm, som talas om med vackra fraser. Varje socken borde känna det som en bjudande nödvändighet att skaffa ungdomen ett hem, där den alltid är välkommen och där den kan trivas, alldeles oberoende av olika uppfattningar i mänsklighetens vanliga tvistefrågor.

Gamla Grenome gård i Stavby socken hoppas jag kommer att bli ett sådant hem en gång. Omkring detta stora arbete samlas nu alla krafter i Södra Olands Hembygdsgille. Och nog går det framåt, fast smått går det. Visserligen bli vi då och då uppmuntrade av dona-

tioner av intresserade hembygdsvänner, men ännu förslå pengarna inte på långa vägar till detta jättearbete. Vi avse nämligen att återställa 1700-talsherrgården i hela dess glans med flygelbyggnader och allt. Få se, när det blir färdigt! — Jag skall dock inte orda mer om Grenome här, eftersom ett par andra uppsatser i denna bok också behandlar detta ämne.

Dessa två arbetsuppgifter — att skapa hembygdsgårdar och bygdespel — ligga mig närmast om hjärtat, och det vore mig personligen mycket kärt om allt fler hembygdsarbetare ville inrikta sig på dem. De öppna stora och rika arbetsfält för långa tider framåt, och jag hoppas förstås innerligt, att jag själv får vara med om detta arbete ännu i många år.

Karin Alinder.

ALBIN RYLANDER

Jag är född 23 juli 1887 i Hermanstorp under Hessle Gård, Fittja socken. Vi var en stor syskonskara och hade det därför både trångt och fattigt i stugan.

När jag som sjuåring börjat skolan, blev jag tvungen att ofta stanna hemma för att valla korna och köra i tröskverket samt under sådden, som då utfördes för hand, dra upp så-ränderna och f. ö. hjälpa till med varjehandas småsysslor. Vid 12 års ålder började jag att under skördetiden arbeta såsom hjonpojke vid herrgården, där dagspenningen var endast 40 öre.

Några år senare flyttade mina föräldrar till Viggeby i Biskopskulla socken, där de köpte en liten gård för pengar, som en av mina äldre bröder skickat hem från Amerika, dit han reste omedelbart efter exercisen. När far sedan tyckte, att han började bli gammal, arrenderade han ut sin gård till mig och en av mina bröder och 5 år senare övertog jag gården ensam och blev min egen.

Mitt intresse för fornminnen väcktes, när prof. Gunnar Ekholm en dag under sommaren år 1911 kom för att se på en ristning i berghällen invid vår logbyggnad. Efter den dagen började jag att på söndagar och alla lediga stunder söka efter flera sådana gamla minnesmärken på bergknallarna i min hembygd. Jag lyckades också under årens lopp finna en hel del fornminnen. Så småningom började mitt intresse också att omfatta kulturföremål från senare tider.

Rätt snart insåg jag, att mina bokliga kunskaper, som på grund av en mycket försummad skolgång voro ytterst bristfälliga, behövde kompletteras för att jag på ett praktiskt sätt skulle kunna fortsätta forskningsarbetet. Härtill kom också att ju mer intresset för min hobby växte, desto mindre tid blev det över för mig att ägna åt

Albin Rylander.

lantbruket. Så beslöt jag mig för att ändra verksamhet, sålde gården och trädde i Nordiska Museets tjänst.

Nu blev jag i tillfälle att utöka mina teoretiska kunskaper i allmänhet och inom kulturminnesvården i synnerhet. Genom att få tillfälle att studera museets samlingar, fick jag klart för mig vilka föremål, som borde räddas åt eftervärlden. Efter någon tid fick jag också i uppdrag att i min hemtrakt samla allmogesaker, då den trakten av Uppland var mycket sparsamt representerad i museets samlingar.

Under arbetet med insamlingen framkom ofta från ortsbefolkningen det önskemålet, att få ha kvar i trakten de av dem skänkta sakerna. Då kom jag att tänka på, att denna frågas lösning låg naturligtast i upprättandet av en hembygds gård i denna gamla kulturhistoriska bygd. En trakt, som var så rik på lämningar från avlägsna tidsåldrar, borde givetvis ej sakna föremål från vår tid närliggande skeden och då i första hand något som kunde representera 1600- och 1700-talens byggnadskultur. Samlingarna blevo ju också av ytterligare värde, om de kunde ramas in i en miljö liknande den, varifrån de kommit. Såväl nuvarande som kommande generationer kunde härigenom få en tydligare bild av hur ett lant hem från länge sedan svunna tider såg ut.

Så kom jag av en händelse till gamla mor Lotta i Kvek och fick

se hennes ålderdomliga gård. Det stod då genast klart för mig, att här hade vi rätta platsen för en hembygdsgård. Men då det tyvärr visade sig omöjligt att av ägarinnan få övertaga hus och tomt, ens på villkor att hon behöll det i orubbat skick under sin återstående livstid, vände jag mig till de blivande arvingarna, men lyckades ej heller med dem uppnå någon godtagbar uppgörelse. Tanken på förvärvandet av Kvekgården måste för tillfället skrinläggas.

Under förhandlingarna i denna sak med prof. Sigurd Erixon blev så av honom Härkeberga kaplansgårds åbyggnader föreslagna som mycket lämpliga för en hembygdsgård. Dessa byggnader voro nästan lika gamla som de i Kvek men av större kulturvärde, därför att ännu ingen prästgård helt räddats undan förgängelsen.

Ortsbefolkningen visade också sitt livliga intresse för att få en hembygdsgård till stånd. För att emellertid bättre kunna tillvarata alla intressen i samband med förvärvandet av Härkeberga prästgård, skrev jag i ortspressen ett upprop för bildandet av en hembygdsförening. Och år 1923 bildades Sydvästra Uplands Hembygds-gille.

Efter många och besvärliga utredningar och förhandlingar med olika myndigheter och instanser hamnade ärendet angående förvärvandet av Härkebergagården så småningom hos Kungl. Maj:t, där det första gången avslogs, men då frågan efter ytterligare utredningar ånyo togs upp ett par år senare, beviljades ärendet. Då husen sedan nödtorftigt restaurerats och gården iordningställdes med möbler i högre ståndsstil, husgeråd, redskap m. m. kunde Härkebergagården under stor tillslutning invigas år 1929.

Nu hade nya möjligheter dykt upp att förvärva den gamla Kvekgården. Mor Lotta var död och gården hade sålts på auktion till en granne i byn. Av denne inköpte Gillet kort tid därefter Kvekgårdens hus och efter verkligt segslitna förhandlingar, som pågick under 1 års tid, lyckades vi även förvärva Kvekgårdens tomt för att därigenom kunna bevara husen på sin ursprungliga plats. Efter nödvändig restaurering, vartill lotterimedel beviljades genom Uplands Fornminnesförenings bistånd, kunde Kvekgården, iordningställd med möbler, husgeråd och redskap, invigas år 1934.

Emellertid skulle det ha blivit för betungande för hembygds-gillet att förvalta tvenne gårdar, varför Härkebergagården redan 1930 såsom gåva överlämnades till Nordiska Museet och Skansen tillsammans med en fond på 10,000: — kronor till gårdens underhåll.

Under årens lopp har jag erfarit, att en fornvårdare aldrig behöver sakna sysselsättning. Medan det ena problemet löses, hinner ett nytt uppstå och när jag nu var färdig med såväl Härkeberga som Kvekgården, hade Härkeberga kyrka — den främsta i bygden på

grund av sina berömda målningar — blivit i största behov av en restaurering. Denna igångsattes och tog en tid av omkring 1½ år, 1936 kunde kyrkan återinvigas.

Jag har likaledes konstaterat, att om något resultat inom kulturminnesvården skall kunna ernås, så måste man ha obegränsad tid till sitt förfogande. Under de senaste 30 åren av mitt liv har nog den mesta tiden ägnats åt fornvård och kulturminnesvård.

Det har för mig varit enbart intressant och lärorikt att arbeta för hembygdsgillet. Under de 25 år, som gillet existerat, har mycket räddats till eftervärlden på det kulturhistoriska området, icke blott Härkeberga- och Kvekgårdarna utan även Härkeberga Vandrarhem, som består av gamla 1700-tals byggnader ditförda från trakten, har kunnat iordningställas. Omkring 2,500 högre stånds- och allmoge-saker, varav en del skänkts till Nordiska Museet och övriga till ovannämnda gammalgårdar, äro likaledes för all framtid bevarade. Under tiden har jag även för olika ändamål kunnat samla stora penningbelopp, som kommit kulturminnesvården och fornvården till godo. Jag är därför Sydvästra Upplands befolkning stor tack skyldig.

Då min hälsa numera inte är den bästa, räcka nog ej mina krafter att fortsätta så många år till och när därför Kvekgården i samband med hembygdsgillet 25-årsjubileum överlämnades till Upplands Fornminnesförening 13 juni 1948, kändes det tryggt att veta, att yngre krafter ständigt komma att ta vid för att vidmakthålla och fullfölja vad en tidigare generation samlat och skapat. Det skänker mig likaledes tillfredsställelse att veta, att den fond, som åtföljer Kvekgården, nu är uppe i 10,000: — kronor.

Till sist ett par personliga önsknin-gar:

1) att Sydvästra Upplands hällristningar bli kartlagda, beskrivna och fotograferade, medan dess upptäckare ännu leva och kunna visa, var dessa fornminnen finns;

2) inköp av en mindre herrgård i gammal stil med lämplig jord för odling av rätta sortens råg till långhalm, nödvändig för halm-taken vid hembygdsgårdarna i Mälارlandskapen. Till gården bör även finnas skog för att få virke till gärdsel, stänger, stör m. m. Om möjligt bör det även finnas en person på gården, som är kunnig i att lägga halmtak på rätt sätt samt klyva gärdsel och stänga gärdes-gårdar m. m. Vid gården skulle också uppmonteras den självbin-dande långhalmstunna, som A/B Munktells i Eskilstuna lovat att tillverka och överlämna som gåva.

Jag framför mitt varma tack för den förtjänstmedalj, som jag av Upplands Fornminnesförening fått mottaga.

Stockholm 28 aug. 1948.

Albin Rylander.